

ΑΣΤΙΚΗ ΕΥΘΥΝΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΣΕ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΒΛΑΒΗΣ ΑΠΟ LEGE ARTIS ΔΙΕΝΕΡΓΗΘΕΝΤΑ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΑ ΕΠΙΤΡΕΠΤΟ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟ

– ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗ ΣτΕ (Α΄ ΤΜΗΜΑ) 622/2021

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ – ΤΑ ΕΠΙΔΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΠΟΦΑΣΗΣ

Η απόφαση αυτή προβαίνει σε πολύ ενδιαφέρουσες παραδοχές όσον αφορά δύο επιμέρους ουσιαστικού δικαίου ζητήματα: α) την κατ' αρχήν και υπό προϋποθέσεις συνταγματικότητα του υποχρεωτικού εμβολιασμού και β) την αστική (εξωσυμβατική) ευθύνη του Δημοσίου στην περίπτωση νομίμως και προσκόντως (lege artis) διενεργηθέντος υποχρεωτικού εμβολιασμού. Τα δικονομικά ζητήματα που απασχόλησαν την απόφαση, το παραδεκτό της αιτήσεως αναίρέσεως και η εφαρμογή της δικονομικής αρχής *juris novit curia* ενόψει του άρθρου 73 ΚΔΔ, την οποία το Δικαστήριο ορθά εφήρμοσε, δεν αποτελούν αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Οι παραδοχές της απόφασης επί των δύο αυτών ουσιαστικών ζητημάτων ναι μεν δεν αφορούν τον αντι-Covid-19 εμβολιασμό, υπερβαίνουν όμως το πραγματικό της ένδικης υπόθεσης και τα *obiter dicta* τους μπορούν να χρησιμοποιηθούν και στην περίπτωση του εμβολιασμού κατά της εν λόγω πανδημίας.

II. Η ΥΠΟ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟΥ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟΥ

Η απόφαση επαναλαμβάνει στο ζήτημα της συνταγματικότητας του υποχρεωτικού εμβολιασμού εν πολλοίς τις παραδοχές της υπ' αριθμ. 2387/2020 απόφασης του Δ΄ Τμήματος¹.

¹ Βλ. την απόφαση σε ΘΠΔΔ 2020, σελ. 1010 επ. με Παρατηρήσεις Χ. Τσιλιώτη, *Το ΣτΕ ως «προάγγελος» της συνταγματικότητας ενδεχόμενου υποχρεωτικού αντι-Covid-19 εμβολιασμού – Παρατηρήσεις στην ΣτΕ 2387/2020 (Τμήμα Δ΄ - Επταμ.)*, ΘΠΔΔ 2020, σελ. 1015 επ., όπου χαιρετίζοντας καταρχήν την απόφαση, σε γενικές γραμμές επισημαίνονται κάποιες αδυναμίες που δεν παρουσιάστηκαν στην 662/2021 απόφαση του Α΄ Τμήματος. Πρβλ. επίσης την

Χαράλαμπος Τσιλιώτης
Αναπληρωτής Καθηγητής
Συνταγματικού
και Ευρωπαϊκού
Συνταγματικού Δικαίου
Πανεπιστημίου
Πελοποννήσου, Μέλος
Επιτροπής Συνταγματικών
Δικαιωμάτων ΔΣΑ,
Δικηγόρος

Ξεκινάει με την εύστοχη δογματική διάκριση μεταξύ του αμυντικού (status negativus) δικαιώματος στην υγεία που κατοχυρώνεται στο άρθρο 5 παρ. 5 Σ., όπως αυτό εισήχθη με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001, με την οποία ιδρύεται υποκειμενικό δικαίωμα αποχής του Κράτους από παρεμβάσεις στην υγεία και στη σωματική ακεραιότητα του προσώπου², και του κοινωνικού (status positivus) δικαιώματος στην υγεία του άρθρου 21 παρ. 3 Σ.³, το οποίο έχει διττό περιεχόμενο: Αφενός θεσπίζεται ευθεία υποχρέωση του Κράτους για τη λήψη θετικών μέτρων προστασίας της υγείας των πολιτών⁴, αφετέρου ιδρύεται δικαίωμα των τελευταίων να απαιτήσουν από την Πολιτεία την πραγμάτωση της αντίστοιχης υποχρέωσής της⁵ για τη λήψη μέτρων προς προστασία της υγείας και διασφάλιση της παροχής υπηρεσιών υγείας του καλύτερου δυνατού επιπέδου⁶.

Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται και το ειδικότερο περιεχόμενο της αξιώσεως προστασίας έναντι βιοϊατρικών επεμβάσεων, όπως είναι ο εμβολιασμός⁷, η οποία μπορεί να περιοριστεί για αποχρώντες (όχι απλούς) λόγους δημοσίου συμφέροντος, όπως είναι η δημόσια υγεία, τοσούτω μάλλον όταν η προστασία της με θετικά μέτρα αποτελεί συνταγματική υποχρέωση της Πολιτείας, όπως προαναφέρθηκε. «Ειδικότερα, η μέριμνα για τη δημόσια υγεία αποτελεί συνταγματική υποχρέωση του Κράτους, στο πλαίσιο της οποίας η Πολιτεία οφείλει, μεταξύ άλλων, να λαμβάνει τα απαραίτητα μέτρα για την πρόληψη της διάδοσης και την καταπολέμηση μεταδοτικών ασθενειών, οι οποίες συνιστούν σοβαρό κίνδυνο για τη δημόσια υγεία. Στα μέτρα αυτά εντάσσεται και ο εμβολιασμός νηπίων και παιδιών, ο οποίος διενεργείται με σκοπό την προστασία της υγείας, συλλογικώς και ατομικώς, από τις ασθένειες καθώς και τη βαθμιαία εξάλειψή τους»⁸.

απόφαση σε ΕφΔΔ 2020, σελ. 594 επ., με σχόλιο Ε. Χρυσουλάκη. Υπόψη ότι και στις δύο αποφάσεις Πρόεδρος των κατά περίπτωση Τμημάτων ήταν η Αντιπρόεδρος του ΣτΕ κ. Μ. Καραμανώφ. Πρβλ. περαιτέρω σχολιασμό της απόφασης αυτής σε: Συνταγματικός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός – Σχόλιο στην ΣτΕ (Δ' Τμήμα) 2387/2020 | Syntagma Watch, τελευταία πρόσβαση 09.12.2020· Β. Μπουκουβάλα, Πρωτοδίκης Δ.Δ.-Δ.Ν, Η συνταγματικότητα και η συμφωνία με την ΕΣΔΑ του υποχρεωτικού εμβολιασμού των βρεφών και νηπίων για την εγγραφή τους σε βρεφονηπιακούς και παιδικούς σταθμούς: Σχόλιο στην 2387/2020 απόφαση του ΣτΕ | Διοικητικοί Δικαστές (ddikastes.gr), τελευταία πρόσβαση 24.11.2021. Πρβλ. για την προβληματική της συνταγματικότητας του υποχρεωτικού εμβολιασμού τις αναφορές σε Χ. Τσιλιώτη, *Δημοσίου Δικαίου παράμετροι του «Αντι-Covid-19» εμβολιασμού*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2021, σελ. 22, υποσημ. 9 (εκει). Πρβλ. περαιτέρω Ν. Παπασπύρου, *Εμβολιασμός και Επαγγελματική Ευθύνη – constitutionalism.gr*, τελευταία πρόσβαση 26.05.2021· Σ. Βλαχόπουλο, *Σύνταγμα, εμβολιασμός και Covid-19 – constitutionalism.gr*, τελευταία πρόσβαση 09.07.2021· Φ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή, *Περί της υποχρεωτικότητας του εμβολιασμού σε περίοδο πανδημίας: Μία ηθικο-συνταγματική θεώρηση*, Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή | e-ΠΟΛΙΤΕΙΑ (epoliteia.gr), ιδιαίτερα σελ. 41 επ., τελευταία πρόσβαση 24.11.2021· Β. Χρήστου, *Υποχρεωτικότητα του εμβολιασμού: Προς μια συλλογική ανοσία*, ΘΠΔΔ 2021, σελ. 672 επ.

² Πρβλ. έτσι ήδη Χ. Τσιλιώτη, *Συνταγματικός ο υποχρεωτικός εμβολιασμός – Σχόλιο στην ΣτΕ (Δ' Τμήμα) 2387/2020*, προηγουμένως, υποσ. 1· τον ίδιο, *Δημοσίου Δικαίου παράμετροι του «Αντι-Covid-19» εμβολιασμού*, όπ. παρ. (υποσ. 1), σελ. 21.

³ ΣτΕ 622/2021, σκ. 12. Πρβλ. επίσης για τη διάκριση αυτή, αν και όχι τόσο ευκρινώς και επιτυχώς, ΣτΕ Ολ. 1187-8/2009 σκ. 5.

⁴ Πρβλ. και ΣτΕ 857/2019, ΣτΕ 4171/2012.

⁵ Πρβλ. ΣτΕ 400/1986 Ολ. (υπόθεση ΕΣΥ).

⁶ Πρβλ. ΣτΕ 1187-8/2009 Ολ. σκ. 5, ΣτΕ 1847/2016, σκ. 8. Πάντως στην τελευταία του απόφαση το ΣτΕ ειδικά για τα Δημόσια Νοσοκομεία ως ΝΠΔΔ περιόρισε την έκταση της υποχρέωσης αυτής και του αντίστοιχου δικαιώματος των ιδιωτών «στο πλαίσιο των εκάστοτε υφισταμένων αντικειμενικών δυνατοτήτων τους (από άποψη, μεταξύ άλλων, τεχνολογικού εξοπλισμού και εξειδικευμένου επιστημονικού προσωπικού) αναλόγως των διατιθέμενων σ' αυτά από τον κρατικό προϋπολογισμό οικονομικών πόρων».

⁷ ΣτΕ 622/2021, σκ. 12. Τις πολύ εύστοχες αυτές παραδοχές δεν είχε κάνει, τουλάχιστον σε αυτή την έκταση, το Δ' Τμήμα του ΣτΕ στην 2387/2020 για το παρεμφερές ζήτημα της συνταγματικότητας του υποχρεωτικού εμβολιασμού βρεφών και νηπίων – πρβλ. τις επισημάνσεις του γράφοντος προηγουμένως, υποσ. 2.

⁸ ΣτΕ 622/2021, σκ. 12.

Με τις παραδοχές αυτές το Δικαστήριο δέχεται αφενός ότι υπάρχει μία συνταγματική υποχρέωση του Κράτους να προστατέψει τη δημόσια υγεία, η οποία επίσης αποτελεί συνταγματικό αγαθό, τη συνταγματική *sedes materiae* του οποίου βρίσκει στο άρθρο 21 παρ. 3 Σ., και αφετέρου ότι στην περίπτωση του υποχρεωτικού εμβολιασμού υφίσταται μία σύγκρουση μεταξύ του αμυντικού δικαιώματος στην υγεία και του καθήκοντος του Κράτους να το προστατέψει με θετικές ενέργειες⁹ είτε ως υποκειμενικό δικαίωμα είτε ως συλλογικό έννομο (συνταγματικό) αγαθό¹⁰. Στην πραγματικότητα και κατ' ακριβολογία πρόκειται περί σύγκρουσης μεταξύ του αμυντικού θεμελιώδους δικαιώματος στον σωματικό αυτοκαθορισμό στο πλαίσιο του θεμελιώδους δικαιώματος στην υγεία και στη σωματική ακεραιότητα του άρθρου 5 παρ. 5 Σ. και του δικαιώματος στη ζωή και στην υγεία των τρίτων, που επιλύεται μέσω της εκπλήρωσης του κρατικού καθήκοντος προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, το οποίο εν προκειμένω για το δικαίωμα στην υγεία απορρέει από το άρθρο 21 παρ. 3 Σ.¹¹.

Το Δικαστήριο δέχεται ότι «το μέτρο του εμβολιασμού, καθ' εαυτό, συνιστά σοβαρή μεν παρέμβαση στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στην ιδιωτική ζωή του ατόμου και δη στη σωματική και ψυχική ακεραιότητα αυτού, πλην όμως συνταγματικώς ανεκτή, εφ' όσον προβλέπεται από ειδική νομοθεσία, υιοθετούσα πλήρως τα έγκυρα και τεκμηριωμένα επιστημονικά, ιατρικά και επιδημιολογικά πορίσματα στον αντίστοιχο τομέα και ότι παρέχεται δυνατότητα εξαίρεσης από τον εμβολιασμό σε ειδικές ατομικές περιπτώσεις, για τις οποίες αυτός αντενδείκνυται». Οι παραδοχές αυτές αποτελούν αυτολεξεί επανάληψη αυτών που έκανε το Δ' Τμήμα στην 2387/2020 απόφασή του¹². Με αυτές το Δικαστήριο δέχεται τον παρεμβατικό (περιοριστικό) χαρακτήρα στην άσκηση του θεμελιώδους δικαιώματος στον σωματικό αυτοκαθορισμό από τον υποχρεωτικό εμβολιασμό και θέτει 3¹³ + 1 προϋποθέσεις για τη συνταγματική δικαιολόγησή του (την τέταρτη, την αρχή της αναλογικότητας, αναφέρει στην αμέσως επόμενη αποστροφή του για τη συνταγματική δικαιολόγησή του υποχρεωτικού εμβολιασμού). Επιπλέον, παρά τις εύστοχες αναφορές

⁹ Πρβλ. ΣτΕ 622/2021, σκ. 16, με την καταρχήν ορθή παραδοχή ότι «το επίδικο μέτρο, υπό το φως και της διάταξης της παρ. 3 του άρθρου 21 του Συντάγματος, από την οποία γεννάται ευθεία υποχρέωση του Κράτους για τη λήψη θετικών μέτρων για την προστασία της υγείας των πολιτών, ως θεμιτός περιορισμός του ατομικού δικαιώματος στην υγεία χάριν προστασίας της δημόσιας υγείας συμφώνως προς τα οικεία επιστημονικά δεδομένα, δεν αντίκειται στη διάταξη της παρ. 5 του άρθρου 5 του Συντάγματος». Με την παραδοχή αυτή το Δικαστήριο καταφεύγει στη συνταγματική διάταξη του άρθρου 21 παρ. 3 Σ. για να δικαιολογήσει τον περιορισμό του δικαιώματος στον σωματικό αυτοκαθορισμό του άρθρου 5 παρ. 5 εδ. α' Σ., χωρίς να καταφύγει στην επιφύλαξη του νόμου του εδ. β' της ίδιας παραγράφου, δηλαδή τον αντιμετωπίζει ως περιορισμό που κατά το άρθρο 25 παρ. 1 εδ. δ' Σ. προκύπτει απευθείας από το Σύνταγμα – πρβλ. εν μέρει διαφορετικά προηγουμένως υποσ. 2. Με τον τρόπο αυτό το Δικαστήριο αποδέχεται ίσως κατά λανθάνοντα τρόπο τη θεωρία των ενδογενών περιορισμών των θεμελιωδών δικαιωμάτων, τα οποία μπορούν σε κάθε περίπτωση να περιοριστούν για χάρη θεμελιωδών δικαιωμάτων τρίτων και άλλων συνταγματικών αγαθών. Για τη θεωρία αυτή πρβλ. εκτενώς Χ. Τσιλιώτη, *Συνταγματικά ζητήματα του ν. 4703/2020 για τις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις και η μη εφαρμογή του στην περίπτωση της επετείου του Πολυτεχνείου*, ΕφΔΔ 2020, σελ. 539, με εκτενείς αναφορές στη θεωρία στην υποσ. 66 (εκεί).

¹⁰ Τη διάκριση μεταξύ του θεμελιώδους δικαιώματος στη ζωή και στην υγεία και του συλλογικού εννόμου αγαθού στη δημόσια υγεία που συντίθεται από τα υποκειμενικά δικαιώματα των ανθρώπων δέχεται και ο Χ. Χρυσανθάκης, «Πανδημία και θεμελιώδη δικαιώματα: Πτυχές ενός κρίσιμου προβλήματος», σε: Συλλογικό, *Covid-19. Πρακτικά ζητήματα έννομης προστασίας. Επιπτώσεις, προκλήσεις & νομοθετικές εξελίξεις*, Νομική Βιβλιοθήκη, 2021, σελ. 5.

¹¹ Για τη σύγκρουση μεταξύ θεμελιωδών δικαιωμάτων και την επίλυσή τους μέσω της υλοποίησης του κρατικού καθήκοντος προστασίας τους πρβλ. Χ. Τσιλιώτη, *Η επίλυση της σύγκρουσης των θεμελιωδών δικαιωμάτων μέσω του κρατικού καθήκοντος προστασίας τους*, ΔτΑ 2016, σελ. 55 επ.

¹² Βλ. σκ. 13.

¹³ Οι τρεις αυτές προϋποθέσεις είναι ότι α) ο εμβολιασμός πρέπει να προβλέπεται από ειδική νομοθεσία, β) η νομοθεσία αυτή να υιοθετεί πλήρως τα έγκυρα και τεκμηριωμένα επιστημονικά, ιατρικά και επιδημιολογικά πορίσματα στον αντίστοιχο τομέα και γ) να προβλέπει εξαιρέσεις στις περιπτώσεις που ο εμβολιασμός ιατρικώς αντενδείκνυται.

του ως προς το συνταγματικό έρεισμα του δικαιώματος στον σωματικό αυτοκαθορισμό από βιοϊατρικές παρεμβάσεις στο πλαίσιο του δικαιώματος στην υγεία του άρθρου 5 παρ. 5 Σ. ως ειδικότερου (*lex specialis*) δικαιώματος σε σχέση προς τα γενικότερα (*leges generales*) δικαιώματα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και της ανθρώπινης αξίας των άρθρων 5 παρ. 1 και 2 παρ. 1 Σ., επαναλαμβάνει τη δογματικά μη επιτυχή διατύπωση της απόφασης του Δ' Τμήματος ότι «[τ]ο μέτρο του εμβολιασμού, καθ' εαυτό, συνιστά σοβαρή μεν παρέμβαση στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και στην ιδιωτική ζωή του ατόμου και δη στη σωματική και ψυχική ακεραιότητα αυτού». Η παραδοχή αυτή εκτός του ότι παραγνώνει τη σχέση γενικότερου-ειδικότερου των δικαιωμάτων των παρ. 1 και 5 του άρθρου 5 Σ., είναι και αντιφατική, εφόσον η μεν ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας κατοχυρώνεται στην παρ. 1, η δε σωματική και ψυχική ακεραιότητα του ατόμου κατά τις ίδιες τις παραδοχές της απόφασης εντάσσεται στο πλαίσιο του δικαιώματος στην υγεία της παρ. 5 του άρθρου 5 Σ. Η απόφαση προφανώς έχει επηρεασθεί από τις παραδοχές του ΕΔΔΑ και της γαλλικής συνταγματικής νομολογίας στο θέμα του υποχρεωτικού εμβολιασμού στην οποία παραπέμπει αλλά υπό άλλα νομικά ερείσματα¹⁴.

Με βάση αυτά τα δεδομένα το Δικαστήριο κρίνει το μέτρο του υποχρεωτικού εμβολιασμού νηπίων αναλογικό και συνταγματικό, ενώ ορθά παρατηρεί στην κατακλείδα της σκ. 12 ότι «η εμφάνιση σε στατιστικώς πολύ μικρό αριθμό περιπτώσεων σοβαρών παρενεργειών ορισμένων εμβολίων δεν καθιστά συνταγματικώς ανεπίτρεπτη τη νομοθετική πρόβλεψη του εμβολιασμού νηπίων και παιδιών και είναι πάντως ανεκτή χάριν του δημοσίου συμφέροντος, υπό την αυτονόητη προϋπόθεση ότι οι σχετικές νομοθετικές ρυθμίσεις ερείδονται επί εγκύρων και τεκμηριωμένων επιστημονικών δεδομένων κατά τα προεκτεθέντα»¹⁵.

III. ΤΟ ΘΕΜΑ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ (ΕΞΩΣΥΜΒΑΤΙΚΗΣ) ΕΥΘΥΝΗΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΒΛΑΒΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΟ ΕΜΒΟΛΙΑΣΜΟ

1. Τα επίδικα ουσιαστικά δικαίου ζητήματα

Κρίνοντας το ΣτΕ συνταγματικά επιτρεπτό τον επίμαχο εμβολιασμό της παθούσας στη δίκη με το λεγόμενο «τριδύναμο» εμβόλιο, προχώρησε στην εξέταση του δεύτερου ουσιαστικού ζητήματος, αυτό της αστικής ευθύνης του Δημοσίου από βλάβη που προήλθε από τη διενέργεια *lege artis* διενεργηθέντος υποχρεωτικού εμβολιασμού. Στο σημείο αυτό εξετάστηκαν περαιτέρω τρία επιμέρους ουσιαστικού δικαίου ζητήματα και συγκεκριμένα: α) εάν υφίσταται αξίωση κατά του Δημοσίου αποζημίωσης για την υλική ζημία ή/και χρηματικής ικανοποίησης για την ηθική βλάβη για τον παθόντα ή την ψυχική οδύνη σε ενδεχόμενο θανάτου του για τα μέλη της οικογένειάς του σε περίπτωση παρενεργειών από τον εμβολιασμό του παθόντα, ακόμα κι αν αυτός διενεργήθηκε με σκοπό την προστασία της δημόσιας υγείας συλλογικώς και ατομικώς και προβλεπόταν από ειδική νομοθεσία, υιοθετούσα έγκυρα και τεκμηριωμένα επιστημονικά, ιατρικά και επιδημιολογι-

¹⁴ Πρβλ. ΕΔΔΑ απόφαση της 15.03.2012 Solomakhin κ. Ουκρανίας σκ. 33-39 (υπό την έποψη του δικαιώματος στον ιδιωτικό βίο του άρθρου 8 παρ. 1 ΕΣΔΑ), Conseil Constitutionnel απόφαση 2015-458 QPC της 20.3.2015 σκ. 9-10, Conseil d'État απόφαση No 419242 της 6.5.2019 σκ. 12.

¹⁵ Έτσι και ΣτΕ (Α' Τμήμα) 2387/2020, σκ. 13. Χαρακτηριστικό είναι ότι στη σκέψη αυτή το Δικαστήριο κάνει την εξής αποστροφή: τα παραπάνω που αφορούν τη συνταγματικότητα του επίδικου μέτρου του υποχρεωτικού εμβολιασμού βρεφών και νηπίων ισχύουν ανεξαρτήτως του ερωτήματος εάν συντρέχει αστική ευθύνη του Δημοσίου από νόμιμη πράξη, όπως εν προκειμένω ο υποχρεωτικός εμβολιασμός. Με την αποστροφή αυτή το Δ' Τμήμα προετοίμασε το έδαφος για την 662/2021 απόφαση του Α' Τμήματος, τις παραδοχές της οποίας για το συγκεκριμένο ζήτημα εξετάζουμε αμέσως παρακάτω υπό III.

κά πορίσματα στον αντίστοιχο τομέα, με δυνατότητα εξαιρέσεως από αυτόν σε ειδικές ατομικές περιπτώσεις, για τις οποίες αυτός αντενδείκνυται, ήτοι βλάβη μη οφειλόμενη σε παρεμβαλλομένη παράνομη πράξη ή παράλειψη (όπως π.χ. χορήγηση ελαττωματικού ή ακατάλληλου σκευάσματος ή πλημμέλειες κατά τη διενέργεια του εμβολιασμού, β) εάν μία τέτοια αξίωση θεμελιώνεται στο άρθρο 105 ΕισΝΑΚ λόγω νομικά ανεπίτρεπτης παράλειψης των αρμοδίων οργάνων του Δημοσίου¹⁶ να νομοθετήσουν, η οποία (παράλειψη) προκάλεσε αιτιωδώς ζημία ή/και ηθική βλάβη ή ψυχική οδύνη και γ) στην περίπτωση που η απάντηση στο τελευταίο ζήτημα είναι αρνητική, εάν υφίσταται τέτοια αξίωση κατευθείαν *ex constitutione* και δη εκ της αρχής της ισότητας στα δημόσια βάρη του άρθρου 4 παρ. 5 Σ. και της αρχής της ιδιαίτερης θυσίας¹⁷ σε συνδυασμό με το καθήκον εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης του άρθρου 25 παρ. 4 Σ. και υπό ποιές προϋποθέσεις¹⁸.

2. Οι παραδοχές της απόφασης επί του προκείμενου ζητήματος

Κάνοντας μία επισκόπηση της απόφασης σε σχέση με τα τρία ενδιαφέροντα επιμέρους ζητήματα που ετέθησαν ανωτέρω¹⁹, μπορούμε να παραθέσουμε τις παραδοχές του Δικαστηρίου ως κάτωθι:

- α)** Το Δικαστήριο αρνείται να εντάξει την περίπτωση της βλάβης από σύννομη πράξη οργάνων του Δημοσίου στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ σε συνδυασμό με τις διατάξεις των άρθρων 932 και 928 ΑΚ που εφαρμόζονται αναλογικά²⁰, εφόσον θεωρεί ότι στοιχείο της ειδικής υπόστασης της διάταξης αυτής είναι το παράνομο της πράξης ή παράλειψης. Προφανώς εμμένει στη γραμματική ερμηνεία, η οποία ανταποκρίνεται και στην ιστορική ερμηνεία.
- β)** Δεδομένου, λοιπόν, ότι ο εμβολιασμός ούτε παράνομος ήταν ούτε διενεργήθηκε κατ' αντίθεση προς κανόνες Δικαίου ή του Κώδικα Ιατρικής Δεοντολογίας, δεν μπορεί να προκαλέσει ευθύνη του Δημοσίου και αντίστοιχη αξίωση του παθόντος εκ του άρθρου 105 ΕισΝΑΚ.
- γ)** Επίσης, κρίνει ότι εκ του Συντάγματος δεν επιτάσσεται η πρόβλεψη ειδικού αποζημιωτικού καθεστώτος για τις περιπτώσεις βλάβης συνεπεία εμβολιασμού²¹. Προφανώς εννοεί τις διατάξεις περί υγείας των άρθρων 5 παρ. 5 και 21 παρ. 3 Σ., την προστασία της ανθρώπινης αξίας και αξιοπρέπειας του άρθρου 2 παρ. 1 Σ. και την αρχή του κοινωνικού Κράτους του άρθρου 25 παρ. 1 εδ. α' Σ.²² Συνεχίζοντας περαιτέρω τη σκέψη του, το Δικαστήριο δέχεται ότι υφίσταται κανονιστική ευχέρεια του κοινού νομοθέτη να θεσπίσει ένα τέτοιο καθεστώς, επ' ουδενί όμως *ex constitutione* υποχρέωση, η παράλειψη ή η μη προσήκουσα εκπλήρωση της οποίας θα

¹⁶ Εν προκειμένω νοείται ο κατ' άρθρα 26 παρ. 1, 73 επ. και 42 παρ. 1 Σ. τυπικός νομοθέτης (Βουλή και ΠτΔ) και η κατ' άρθρο 43 παρ. 2 Σ. κατ' εξουσιοδότηση του τυπικού νομοθέτη κανονιστικώς δρώσα Διοίκηση.

¹⁷ Πρβλ. για την έννοια και τη σχέση της γερμανικής προέλευσης θεωρίας της ιδιαίτερης θυσίας (*Sonderopfertheorie*) με τη γαλλικής προέλευσης αρχή της ισότητας στα δημόσια βάρη (*la principe de l' égalité devant les charges publiques*) Λ. Θεοχαρόπουλο, «Η ισότης των πολιτών στα δημόσια βάρη και η αστική ευθύνη του Κράτους από σύννομες πολιτειακές πράξεις», σε: *Σύμμεικτα προς τιμήν Φαίδωνος Θ. Βεγλερή, Η κρίση των θεσμών του Κράτους II*, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1988, σελ. 193-194 και 198· Λ. Θεοχαρόπουλο/Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, «Υφέρπουσα νομολογιακή τάση για την αστική ευθύνη της δημόσιας εξουσίας από σύννομη ζημιογόνο υλική ενέργεια, βάσει του άρθρου 4 παρ. 5 του Συντάγματος (Εξ αφορμής των αποφάσεων 1693/1998 και 2774/1999 του Συμβουλίου της Επικρατείας)», σε: *Τόμος Τιμητικό του Συμβουλίου της Επικρατείας 75 χρόνια*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 629 επ.

¹⁸ Βλ. Χ. Τσιλιώτη, Από την ισότητα στα δημόσια βάρη και τη φορολογική δικαιοσύνη στα βάρη του Δημοσίου και των φορολογουμένων. Ένας νομολογιακός ακτιβισμός - Σχόλιο στην ΣτΕ 622/2021 (Α' Τμήμα) για την υποχρέωση του Δημοσίου να αποζημιώνει παθόντες εμβολιασμού - *Syntagma Watch*, τελευταία πρόσβαση 12.05.2021.

¹⁹ Πρβλ. ανωτέρω υπό 1.

²⁰ Για την αναλογική εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 932 ΑΚ για την ηθική βλάβη και 928 ΑΚ για την ψυχική οδύνη πρβλ. μεταξύ πολλών ΣτΕ Ολ 1501/2014, ΣτΕ 483/2018, ΣτΕ 3695/2015.

²¹ Έτσι ΣτΕ 622/2021 σκ. 17.

²² ΣτΕ 622/2021, σκ. 18.

- συνιστούσε σε περίπτωση πρόκλησης ζημίας ή/και ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης αξίωση αποζημίωσης και χρηματικής ικανοποίησης κατά το άρθρο 105 ΕισΝΑΚ σε συνδυασμό με τα άρθρα 932 και 928 ΑΚ²³. Το αυτό ισχύει και για την ΕΣΔΑ και το λοιπό Διεθνές Δίκαιο και δη για την κυρωθείσα με το άρθρο πρώτο Ν. 2101/1992²⁴ και αποκτήσασα κατ' άρθρο 28 παρ. 1 Σ. υπερνομοθετική ισχύ Διεθνή Σύμβαση του ΟΗΕ του 1989 για τα δικαιώματα του παιδιού²⁵.
- δ)** Το Δικαστήριο, όμως, δέχεται ότι υφίσταται η επίμαχη αξίωση από άλλη νομική βάση και δη απευθείας εκ του Συντάγματος από τον συνδυασμό των άρθρων 4 παρ. 5 και 25 παρ. 4 Σ., καθότι οι εν λόγω συνταγματικές διατάξεις αποτελούν τις *sedes materiae* για την ίδρυση μίας τέτοιας αστικής ευθύνης του Δημοσίου από σύννομες πράξεις των οργάνων του και δη εν προκειμένω από *lege artis* *συνταγματικώς θεμιτό και νόμιμο, κατά τα ανωτέρω, εμβολιασμό*, αλλά υποχρεωτικά επιβληθέντα διά τυπικού νόμου ή κανονιστικής αποφάσεως.
- ε)** Προϋπόθεση για την ένταξη μίας τέτοιας αξίωσης στο πεδίο προστασίας της αρχής της ισότητας στα δημόσια βάρη του άρθρου 4 παρ. 5 Σ. είναι, όμως, εα) ο παθών να υφίσταται τη ζημία χάριν του δημοσίου συμφέροντος, όπως αυτό εκάστοτε προσδιορίζεται από τα αρμόδια όργανα της Πολιτείας, εβ) η ζημία αυτή να είναι μη αναμενόμενη με βάση τους παραδεδεγμένους κανόνες της επιστήμης, εγ) να είναι πέραν της συνήθους (δεν καλύπτονται δηλαδή απλές και επουσιώδεις παρενέργειες) και εδ) να υπερβαίνει τα όρια της θυσίας, στην οποία είναι ανεκτό από την έννομη τάξη να υποβάλλονται οι πολίτες χάριν του δημοσίου συμφέροντος. Με τις παραδοχές αυτές αποδέχεται τη θεωρία της ειδικής θυσίας (*Sonderopfertheorie*)²⁶.
- στ)** Η αστική αυτή ευθύνη περιλαμβάνει κατά τη διατύπωση της απόφασης «*εύλογη αποκατάσταση της ζημίας του παθόντος*», όχι πλήρη, καλύπτει όμως την υλική ζημία καθώς και την ηθική βλάβη ή την ψυχική οδύνη. Η διατύπωση αυτή δημιουργεί περαιτέρω προβληματισμό, διότι κατά τα άρθρα 932, 928 και 59 ΑΚ εύλογη είναι η χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης από αδικοπραξία κατ' άρθρο 914 ΑΚ ή παράνομη προσβολή της προσωπικότητας κατ' άρθρο 57 ΑΚ, και όχι η αποζημίωση για την υλική ζημία που είναι πλήρης. Μία λογική ερμηνεία της σχετικής αποστροφής του Δικαστηρίου είναι ότι με τη διατύπωσή του αυτή το Δικαστήριο προφανώς υπονοεί ότι ο παθών δικαιούται ενός εύλογου ποσού κατόπιν συνεκτιμήσεως της ζημίας και της ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης, που δεν θα περιλαμβάνει όμως πλήρη αποκατάσταση της υλικής ζημίας. Στη μεν πρώτη περίπτωση χρησιμοποιεί τον όρο «ζημία», έστω και αδόκιμα κατά το δίκαιο των αδικοπραξιών, ως έννοια γένους που περιλαμβάνει την υλική ζημία και την ηθική βλάβη ή ψυχική οδύνη, στη δε δεύτερη περίπτωση ως έννοια είδους υπό την έννοια καθαρά της υλικής ζημίας. Διαφορετική ερμηνεία δύσκολα μπορεί να τεκμηριωθεί λογικά, λαμβάνοντας υπόψη τη διατύπωση της απόφασης και τη μέχρι σήμερα σημασία των ανωτέρω νομικών εννοιών στο δίκαιο των αδικοπραξιών και της αστικής ευθύνης του Δημοσίου.
- ζ)** Τέλος, όσον αφορά τις περαιτέρω προϋποθέσεις που ιδρύουν μία τέτοια ευθύνη για το Δημόσιο σε περίπτωση ζημίας ή/και ηθικής βλάβης ή ψυχικής οδύνης από υποχρεωτικό εμβολιασμό, πέραν της αιτιώδους συνάφειας μεταξύ βλάβης και εμβολιασμού, η οποία θα πρέπει να είναι επιστημονικά τεκμηριωμένη²⁷, θα πρέπει η βλάβη να μην οφείλεται στην ποιότητα

²³ Πρβλ. μεταξύ άλλων ΣτΕ 1038/2006 (7μελής), ΣτΕ 3089/2009 (7μελής), ΣτΕ 3359/2013, ΣτΕ 1652/2020).

²⁴ ΦΕΚ 192/Α/2-12-1992 «Κύρωση της Διεθνούς Σύμβασης για τα δικαιώματα τον παιδιού».

²⁵ UN Convention on the Rights of the Child.

²⁶ Πρβλ. κατωτέρω υπό 3 και υποσ. 34.

²⁷ Πρβλ. Π. Παυλόπουλο, Η συνταγματική κατοχύρωση της αστικής ευθύνης του Δημοσίου και οι συνέπειές της στην πράξη. Η απόφαση του Συμβουλίου της Επικρατείας (Τμ. Α΄) 622/2021 για την αστική ευθύνη του Δημοσίου από βλάβη

του εμβολίου ή στη διαδικασία του εμβολιασμού, ούτως ώστε να έχει αποκλειστεί η ευθύνη της παραγωγού το εμβόλιο φαρμακευτικής εταιρείας. Δεν διευκρινίζεται, όμως, εάν η σχετική αξίωση των παθόντων ή των οικείων τους από τον εμβολιασμό περιορίζεται μόνο στον υποχρεωτικό εμβολιασμό, όπως στο πραγματικό της υπόθεσης, ή μπορεί να επεκταθεί σε κάθε είδους εμβολιασμό ακόμα και έμμεσα υποχρεωτικό ή συνιστώμενο, όπως είναι κυρίως η περίπτωση του αντι-Covid εμβολιασμού.

3. Συμπερασματικές εκτιμήσεις

Με την απόφασή του αυτή το Α΄ Τμήμα του ΣτΕ επεκτείνει τη νομολογιακή γραμμή περί αστικής ευθύνης του Δημοσίου από σύννομες πράξεις των οργάνων του Δημοσίου, που χάραξε αρχικά το Ε΄ Τμήμα²⁸ και ολοκλήρωσε η Ολομέλεια²⁹, και στο θέμα του υποχρεωτικού και *lege artis* διεξαχθέντος εμβολιασμού, όταν αυτός έχει προκαλέσει ζημία ή/και ηθική βλάβη ή ψυχική οδύνη. Αποτελεί έναν συγκερασμό των νομολογιακών κατασκευών σε Γερμανία, Γαλλία και Ιταλία, αν και δεν αναφέρεται στη γαλλικής εμπνεύσεως θεωρία της ευθύνης άνευ πταίσματος (*sans faut*)³⁰. Πάντως, στη δικανική σκέψη των Δικαστών πρέπει να συνέβαλε η γαλλικής έμπνευσης θεωρία της *principe de l' égalité devant les charges publiques*³¹, εφόσον το Δικαστήριο δέχθηκε ότι η συνταγματική βάση για τη συναγωγή μίας τέτοιας ευθύνης είναι η αρχή της ισότητας στα δημόσια βάρη του άρθρου 4 παρ. 5 Σ. μαζί με το συνταγματικό καθήκον εθνικής και κοινωνικής αλληλεγγύης του άρθρου 25 παρ. 4 Σ.³², το οποίο επικαλείται για πρώτη φορά ως συμπληρωματική στην ισότητα στα δημόσια βάρη συνταγματική βάση της αστικής ευθύνης του Δημοσίου και για σύννομες πράξεις των οργάνων του και παραπέμπει στην ανάλογη αρχή του Ιταλικού Συντάγματος κατά τη νομολογία του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ιταλίας (*Corte Costituzionale*)³³. Από εκεί και πέρα, στηριζόμενο σε αυτά τα συνταγματικά θεμέλια αποδέχεται τη γερμανική θεωρία της ειδικής θυσίας (*Sonderopfertheorie* ή *Aufopferung*), όπως τη συνέλαβε και την εξέλιξε στα περιουσιακά αγαθά με τη θεωρία της απαλλοτριωτικής παρέμβασης (*enteignender Eingriff*) το προπολεμικό Ανώτατο Δικαστήριο του Reich (*Reichsgericht*) και την επεξέτεινε και στα μη περιουσιακά αγαθά το Ομοσπονδιακό Ανώτατο Δικαστήριο (*Bundesgerichtshof*)³⁴ και ειδικότερα στη βλάβη από νόμιμο υποχρεωτικό και συνιστώμενο από δημόσια αρχή εμβολιασμό. Τη θεωρία αυτή υιοθέτησε ουσιαστικά

λόγω νόμιμου εμβολιασμού – Προκόπιος Παυλόπουλος (prokoriospavloropoulos.gr), τελευταία πρόσβαση 24.11.2021.

²⁸ Πρβλ. ΣτΕ 5504/2012.

²⁹ Πρβλ. ΣτΕ Ολ 1501/2014.

³⁰ Πρβλ. εκτενώς στην υπό δημοσίευση μελέτη μου, *Αστική ευθύνη του Δημοσίου από τον Αντι-Covid-19 εμβολιασμό: Ένα σύγχρονο κοινωνικό ζήτημα μέσα από τις νεότερες νομολογιακές εξελίξεις*, ΕφΔΔ 4/2021.

³¹ Πρβλ. υποσ. 17.

³² Η διάταξη του άρθρου 25 παρ. 4 Σ. αποτελεί μία ξεχασμένη τις περασμένες δεκαετίες συνταγματική διάταξη, της οποίας την κανονιστική σημασία το ΣτΕ «ανακάλυψε» κατά τη νομολογία της κρίσης της περασμένης δεκαετίας. Πρβλ. μεταξύ άλλων ΣτΕ Ολ 2287/2015. Ήδη η διάταξη αυτή χρησιμοποιείται μαζί με αυτήν του άρθρου 21 παρ. 3 Σ. και για τη συνταγματική δικαιολόγηση του υποχρεωτικού εμβολιασμού κατά της ασθένειας Covid-19 και του κορονοϊού – πρβλ. Χ. Ανθόπουλο, *Πανδημία, δικαίωμα στην υγεία και καθήκον αλληλεγγύης*, ΕφημΔΔ 2020, σελ. 28 επ.

³³ Βλ. τις αποφάσεις του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ιταλίας CC 118/1996, 107/2012, 268/2017, 118/2020, διαθέσιμες στην ιστοσελίδα του Δικαστηρίου *Corte costituzionale*.

³⁴ Πρβλ. την απόφαση σταθμό της 19.02.1053, αρ. υπόθ. III ZR 208/51 σε BGHZ 9, 83 επ. (*Aufopferungsanspruch bei Impfschäden*) με την παράθεση της αντίθετης πάγιας νομολογίας του *Reichsgericht*. Πρβλ. BGHZ 20, 61, 68 επ., απόφαση της 13.02.1956, αρ. υπόθεσης III ZR 175/54, BGH, απόφαση της 70.09.2017, αρ. υπόθεσης III ZR 71/17, διαθέσιμη σε: BGH, Urteil vom 07. 09. 2017 – III ZR 71/17 (lexetius.com), BGHZ 24, 45 επ., απόφαση της 18.03.1957, αρ. υπόθ. III ZR 212/55, BGHZ 31, 187 επ., απόφαση της 23.11.1959, αρ. υπόθ. III ZR 146/58, BGHZ 45, 290 επ., απόφαση της 06.06.1966, αρ. υπόθ. III ZR 167/64, BGHZ 20, 61 επ., απόφαση της 13.02.1956, αρ. υπόθ. III ZR 175/54.

και η νομολογία του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, ειδικά για το θέμα της αστικής ευθύνης από υποχρεωτικό και κρατικά συνιστώμενο εμβολιασμό, ερειδόμενη συνταγματικά στη γενική αρχή της ισότητας και στην αρχή της αλληλεγγύης, όπως αυτή προκύπτει ως συλλογικό συνταγματικό αγαθό από το δικαίωμα στην υγεία³⁵.

IV. ΔΙΚΑΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΕΞ ΕΠΟΨΕΩΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΡΙΤΙΚΗ

Η σχολιαζόμενη απόφαση περιέχει αναμφίβολα θετικά στοιχεία όσο και κάποια άλλα που επιδέχονται κριτικής και χρήζουν διασαφήσεως, ενώ αφήνει αναγκαστικά και κάποια ερωτήματα αναπάντητα για μελλοντικές ίσως υποθέσεις.

Θετικά θα πρέπει να εκτιμηθούν οι παραδοχές της όσον αφορά την υπό προϋποθέσεις συνταγματικότητα του υποχρεωτικού εμβολιασμού, όπως ήδη έχει αναφερθεί³⁶. Ιδιαίτερα σημαντικό είναι κυρίως ότι καθιστά σαφές ότι το δικαίωμα στον σωματικό αυτοκαθορισμό από βιοϊατρικές παρεμβάσεις, όπως είναι ο εμβολιασμός, δεν είναι απερίοριστο, όπως και κάθε θεμελιώδες δικαίωμα, και αποτελεί απάντηση σε όσους κυρίως εκτός νομικού κόσμου αλλά και εντός αυτού υποστηρίζουν τα αντίθετα. Επίσης, περιέχει δογματικά και συγκριτικοδικαιικά ενδιαφέρουσες σκέψεις για το δίκαιο της αστικής ευθύνης του Δημοσίου και εντάσσεται σίγουρα σε ένα πλαίσιο «νομολογιακού δικαίου» (Richterrecht)³⁷ ή νομολογιακής εξέλιξης του Δικαίου (richterliche Rechtsfortbildung)³⁸ ως ένα είδος δικαστικού ακτιβισμού.

Παρ' όλα αυτά δημιουργεί σε κάποια σημεία σκεπτικισμό. Όχι τόσο γιατί διευρύνει κατά τρόπο προβληματικό³⁹ και σε αντίθεση με την ιστορία και τον σκοπό της⁴⁰ την έννοια των «δημοσίων βαρών» κατά το άρθρο 4 παρ. 5 Σ. και σε πέρα από τα δημοσιονομικά και οικονομικά (φόροι, τέλη, πρόστιμα κ.τ.ό.) ή πολεοδομικά⁴¹ βάρη σε κάθε υπέρμετρη θυσία που επιβάλλεται στον ιδιώτη και σε μη περιουσιακά αγαθά όπως η ζωή, η υγεία, η προσωπικότητα, η προσωπική ελευθερία κ.ά. Μία τέτοια επέκταση μπορεί να δικαιολογηθεί από τον Συγκριτικού Δικαίου εμπλουτισμό του δικού μας Δικαίου της αστικής ευθύνης του Δημοσίου και την εξέλιξη του τελευταίου⁴², και υπό αυτή την έννοια μπορεί να χαιρετισθεί⁴³.

³⁵ Βλ. προηγουμένως, υποσ. 33. Πρβλ. εκτενέστερη συγκριτικοδικαιική παρουσίαση με περαιτέρω αναφορές στη γερμανική αστικολογική νομολογία και διοικητολογική θεωρία και στην ιταλική συνταγματική νομολογία σε Χ. Τσιλιώτη, *Αστική ευθύνη του Δημοσίου από τον Anti-Covid-19 εμβολιασμό; Ένα σύγχρονο κοινωνικό ζήτημα μέσα από τις νεώτερες νομολογιακές εξελίξεις*, προηγουμένως, υποσ. 30.

³⁶ Πρβλ. ανωτέρω υπό II.

³⁷ Πρβλ. σχετικά για την έννοια αυτή τις συμβολές σε: C. Bumke (επιμ.), *Richterrecht zwischen Gesetzesrecht und Rechtsgestaltung*, Tübingen 2012.

³⁸ Πρβλ. A. Bergmann, "Richterliche Rechtsfortbildung und ihre Grenzen", σε: A. Bergmann/M. Hoffmann-Becking/U. Noack (επιμ.), *Recht und Gesetz, Festschrift für U. Seibert*, Köln 2019, σελ. 59 επ.

³⁹ Έτσι, όμως, Κ. Χρυσόγονος/Σ. Βλαχόπουλος, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 4η έκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σελ. 186.

⁴⁰ Πρβλ. χαρακτηριστικά Π. Δαγτόγλου, *Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Δικαιώματα*, 4η έκδ., Σάκκουλας, 2012, αρ. περ. 1410, κατά τον οποίο το άρθρο 4 παρ. 5 Σ. έχει τριπλή σημασία και κατοχυρώνει τη φορολογική υποχρέωση, τη φορολογική ισότητα και τη φορολογική δικαιοσύνη.

⁴¹ Πρβλ. ήδη ΣτΕ 2499/1992 ΝοΒ 1994, σελ. 1255, ΣτΕ 5504/2012. Πρβλ. και Β. Αραβαντινό, *Η αρχή της ισότητας ενώπιον των δημοσίων βαρών*, Αθήνα-Κομοτηνή 1993 (passim).

⁴² Τη νομολογιακή εξέλιξη του Δικαίου της αστικής ευθύνης του Δημοσίου τονίζει η Ε. Πρεβεδούρου, *Το διοικητικό δίκαιο παραμένει προεχόντως νομολογιακό; Εξελίξεις στο καθεστώς της αστικής ευθύνης του Δημοσίου – Παρατηρήσεις στην ΣτΕ Ολ 1501/2014*, ΘΠΔΔ 2014, σελ. 412.

⁴³ Υπό αυτή την έννοια μετρίζω την κριτική που άσκησα στην απόφαση σε Χ. Τσιλιώτη, *Από την ισότητα στα δημοσία βάρη και τη φορολογική δικαιοσύνη στα βάρη του Δημοσίου και των φορολογουμένων. Ένας νομολογιακός ακτιβισμός*, προηγουμένως, υποσ. 18.

Εκεί που κατά την εδώ υποστηριζόμενη άποψη βρίσκεται το μείζον θέμα είναι η παραδοχή ότι μπορεί να προκύψει αξίωση αποζημίωσης ή/και χρηματικής ικανοποίησης («εύλογης αποκατάστασης της ζημίας»), κατά την ασυνήθιστη διατύπωση της απόφασης, κατευθείαν εκ του Συντάγματος. Εδώ η απόφαση υπερβαίνει τις νομολογιακές παραδοχές σε Γερμανία και Ιταλία, εφόσον στη μεν πρώτη η νομολογία συνήγαγε μία τέτοια αξίωση από νομολογιακή εξέλιξη του κοινού Δικαίου, στη δε δεύτερη η αξίωση αποζημίωσης προέκυψε από έλεγχο συνταγματικότητας του νόμου περί εμβολιασμού, όπου το Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε τη μη πρόβλεψη αποζημίωσης σε περίπτωση βλάβης από υποχρεωτικό *lege artis* εμβολιασμό αντισυνταγματική, αφήνοντας τον κοινό νομοθέτη να την προβλέψει σύμφωνα με τη δικαστική απόφαση, όπως επίσης αντισυνταγματική έκρινε κατά τον ίδιο δικονομικά τρόπο τη μη πρόβλεψη αποζημίωσης στην περίπτωση βλάβης από συνιστώμενο εμβολιασμό, αφήνοντας κι εδώ στον κοινό νομοθέτη τα περαιτέρω. Πάντως και στις δύο περιπτώσεις δεν συνήγαγε αξίωση αποζημίωσης απευθείας εκ του Συντάγματος χωρίς την παρέμβαση του κοινού νομοθέτη.

Με αυτή την αντίληψη, όμως, του ΣτΕ καθίσταται το Σύνταγμα μία *sui generis* πηγή δικαίου χρηματικών αξιώσεων εξ αδικπραξιών και αστικής ευθύνης του Δημοσίου, κάτι που κατά την εδώ υποστηριζόμενη άποψη δεν ενδείκνυται από δικαιοπολιτικής και μάλιστα συνταγματοπολιτικής πλευράς, καθότι αυτό είναι καθήκον του κοινού, αστικού ή διοικητικού και όχι του συνταγματικού νομοθέτη.

Το προβληματικό μίας τέτοιας θεώρησης διέγινωσε προφανώς η Ολομέλεια του Δικαστηρίου στις τελευταίες της αποφάσεις του 2021 για την αστική ευθύνη του Δημοσίου από πράξεις των οργάνων της δικαστικής εξουσίας⁴⁴, η οποία μάλιστα εγκαταλείποντας τη νομολογιακή γραμμή που χάραξε η ίδια σε προγενέστερη απόφασή της⁴⁵, προβαίνει σε παραδοχές στη μείζονα πρόταση οι οποίες υπερβαίνουν το εν λόγω ζήτημα και έχουν ευρύτερο βεληνεκές, αρνούμενη να δεχθεί αξίωση αποζημίωσης απευθείας εκ του Συντάγματος και δη την αρχή της ισότητας στα δημόσια βάρη του άρθρου 4 παρ. 5 Σ. χωρίς την παρέμβαση του νομοθέτη⁴⁶. Μένει να δούμε εάν η αντίθεση της εδώ σχολιαζόμενης απόφασης του Α΄ Τμήματος του ΣτΕ στις αποφάσεις της Ολομέλειας μπορεί να προκαλέσει μεταγενέστερη ανατροπή των παραδοχών της ως προς αυτό το ζήτημα.

V. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η σχολιαζόμενη απόφαση καταπιάστηκε με σημαντικά ζητήματα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και της αστικής (εξωσυμβατικής) ευθύνης του Δημοσίου. Η συμβολή της σε πρακτικά και θεωρητικά ζητήματα είναι σημαντική τόσο θετικά όσο και λιγότερο θετικά.

Λύνει ικανοποιητικά τόσο ως προς το σκεπτικό όσο και ως προς το αποτέλεσμα το ζήτημα της συνταγματικότητας του υποχρεωτικού εμβολιασμού, επαναλαμβάνοντας και συμπληρώνοντας την προηγηθείσα ΣτΕ 2387/2020.

Εξελίσσει με θετικά και αμφιλεγόμενα στοιχεία το Δίκαιο της αστικής (εξωσυμβατικής) ευθύνης του Δημοσίου και προς τις σύννομες πράξεις των οργάνων του, με αφορμή το επίκαιρο ζή-

⁴⁴ Πρβλ. ΣτΕ Ολ 800-803/2021 και ΣτΕ Ολ 1360-1361/2021. Η σχέση της εδώ σχολιαζόμενης απόφασης με τις εν λόγω αποφάσεις της Ολομέλειας, όπως και με το σκεπτικό των αποφάσεων αυτών για το εδώ συζητούμενο θέμα παρουσιάζεται εκτενέστερα στην υπό δημοσίευση μελέτη μου, *Αστική ευθύνη του Δημοσίου από τον Αντι-Covid-19 εμβολιασμό: Ένα σύγχρονο κοινωνικό ζήτημα μέσα από τις νεώτερες νομολογιακές εξελίξεις*, προηγουμένως, υποσ. 30.

⁴⁵ Βλ. ΣτΕ Ολ 1501/2014.

⁴⁶ Βλ. μεταξύ άλλων τη ΣτΕ Ολ 800/2021, σκ. 4, με μειοψηφία 2 Αντιπροέδρων και 6 Συμβούλων, ΘΠΔΔ 2021, σελ. 910 επ. με κριτικές Παρατηρήσεις Κ. Σαμαρτζή, όπ. π., σελ. 914 επ. Όμοιες οι ΣτΕ Ολ 801-803/2021.

τημα του υποχρεωτικού εμβολιασμού, προσαρμοζόμενο σε αντίστοιχες εξελίξεις της αλλοδαπής νομολογίας.

Αφήνει αναπάντητα ερωτήματα ως προς το εάν η ευθύνη του Δημοσίου για lege artis διενεργηθέντα υποχρεωτικό εμβολιασμό αφορά και τον έμμεσο υποχρεωτικό εμβολιασμό, ο οποίος δεν επιβάλλεται με άμεση επιταγή και επέλευση κυρώσεων σε περίπτωση μη συμμόρφωσης με αυτήν, όπως συμβαίνει ήδη με τους υγειονομικούς⁴⁷, αλλά με την επέλευση δυσμενών εννόμων συνεπειών, όπως πλέον συμβαίνει με τους ανεμβολίαστους, καθώς επίσης και για τον μη υποχρεωτικό αλλά συνιστώμενο από δημόσια αρχή εμβολιασμό, όπως ήταν κατά κανόνα ο εμβολιασμός μέχρι πρότινος. Τα ζητήματα αυτά που δεν μπορούσε να απαντήσει το Δικαστήριο σε αυτή την απόφαση ενδέχεται να αποτελέσουν όχι μόνο ζητήματα ενόψει του αντι-Covid-19 εμβολιασμού ενώπιον των διοικητικών Δικαστηρίων στη χώρα μας, των δικαστηρίων σε άλλες χώρες και του ΕΔΔΑ, αλλά και αντικείμενο μελλοντικών νομοθετικών ρυθμίσεων. □

⁴⁷ Πρβλ. άρθρο 206 Ν. 4820/2021 (ΦΕΚ 130/Α/23-7-2021).